

Saleh Eldar oğlu Bağirov

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
baghirovsaleh@gmail.com

MƏDƏNİ QLOBALLAŞMA ZƏMİNİNDƏ YARANAN DÖVLƏTLƏRARASI MÜNAQIŞƏLƏR

Açar sözlər: Mədəni qloballaşma, Qərbləşmə, Amerikanlaşma, Modernləşmə, Avropa İttifaqı, Yaxın və Orta Şərq

Interstate conflicts caused by cultural globalization

Summary

Interstate conflicts arising from cultural globalization are stem from a number of factors. The article examines the effects of Americanization sometimes associated with Westernization, as well as the effects of Modernization, which are among these factors. Interstate conflicts caused by cultural globalization have been analyzed on the basis of the European Union, as well as the Middle East cases.

Key words: *Cultural Globalization, Westernization, Americanization, Modernization, European Union, Middle East*

Giriş

Günümüzün qloballaşan dünyasında mütəşəkkil münaqişələr keçmişin klassik dövlətlərarası və ya daxili müharibələrindən fərqli yeni formalar aldı. Bu “yeni müharibələr” xüsusilə Afrika və Şərqi Avropada daha çox baş verir. Müharibələr qeyri-dövlət və dövlət aktorlarının silahlı şəbəkələri, o cümlədən hərbişdirilmiş qruplar, terror qrupları, mütəşəkkil cinayətkar qruplar, özəl hərbi şirkətlər və muzdlular tərəfindən aparılır. Bu şəbəkələr çox vaxt millətçi və fundamentalist hərəkatlarla əlaqəli həddindən artıq siyasi ideologiyalar ətrafında formalaşmağa meyllidir (1, s.68). Bosniya, Qafqaz, Orta Asiya və ya Kəşmirdəki qanlı mədəniyyət toqquşmaları daha böyük müharibələrə çevrilə bilər. Yuqoslaviya münaqişələrində Rusiya Serblərə diplomatik dəstək verdi. Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə, İran və Liviya ideologiya, güc siyasəti və ya iqtisadi maraq səbəbiylə deyil mədəni qohumluq səbəbiylə Bosniyalılara maliyyə və silah təmin etdi. Keçmiş Çexiya prezidenti Václav Havel qeyd etdi ki, “Mədəni qarşıdurmalar artmaqdadır və bu gün tarixin hər dövrünə nisbətən daha təhlükəlidir”. Eyni zamanda fransız siyasətçi Jak Delor “gələcək qarşıdurmaların iqtisadi və ya ideologiyadan daha çox mədəni amillərdən qaynaqlanacağını” qəbul etdi (6, s. 28). Bu cəhətdən “Sivilizasiyaların toqquşması” anlayışına diqqət yetirək. Sivilizasiyaların toqquşması da eyni şəkildə bəşəriyyəti davamlı qarşıdurmaya və rəqabətə məhkum edən bir lənət kimi bədbin bir çərçivədə dəyərləndirir, dünyanı qovuşmaz fərqlərin bir arxipelaqı olaraq, insan dialoqunu müharibə dialoqu olaraq və qlobal ekümeni əbədi bir döyüş meydanı olaraq qiymətləndirir (8, s.59). Mədəni qloballaşmadan irəli gələn münaqişələrə isə bir sıra amillər təsir edir. Bu amillər sırasına daxil olan Modernləşmə və Amerikanlaşma qərbləşmənin son versiyasıdır. Müstəmləkəçilik Avropalaşmanı təmin edirdisə, ABŞ hegemonluğu altındakı neokolonializm Amerikanlaşmanı təmin edir (8, s.51). Bu amilləri Aİ və Orta Şərq modelləri əsasında nəzərdən keçirə bilərik.

Modernləşmə - Dünya cəmiyyətləri “modernləşdikcə” getdikcə bir-birlərinə bənzəyəcəklərinə inanılırdı. Bununla birlikdə, müasirlik qlobal olduqda, fərqli “müasir” cəmiyyətlər inkişaf etdi. XXI əsrin əvvəllərinə qədər hər bir cəmiyyət müasirlik tərəfindən müəyyən mənada dəyişdirildi, yəni “modernləşdi”. Müasirliyin müxtəlif formaları arasındakı rəqabət, bəzi cəmiyyətlər üçün bu gün dünyada görünən əsas münaqişələrin bir hissəsidir. Dövrümüzün böyük qarşıdurmaları sivilizasiyaların toqquşması deyil, fərqli müasirlik səviyyələri arasındakı toqquşmalar və rəqabətdir: buna görə də “mədəniyyətlərin toqquşması” deyil, “müasirliklərin toqquşması” adlandırıla bilər (10).

Bəzən, əksər alimlər modernləşməni millətçiliyin yüksəlməsi ilə əlaqələndirirlər. Bu mənada İslam fundamentalizmi və ya qeyri-ənənəvi İslamı “millətdən kənar” millətçilik forması kimi xarakterizə etmək olar. Milliyyətçi olsun və ya olmasın, radikal İslamın şiddətlənməsi, Qərb Modernləşməsinin nəticəsi kimi müəyyən edilmişdir (2, s.355). Bununla birlikdə, qloballaşmanın mədəni təsirinə qarşı ən güclü müqavimət əslində modernizmin özünə qarşı bir zərbədir. Fundamentalist dini mədəniyyətin yüksəlməsi, yalnız İslam fundamentalizmi deyil, həmçinin xristianlığın və bir çox digər dinlərin fəal meydan oxuduğu da aydındır (7, s.108).

Amerikanlaşma. Bir tərəfdən qloballaşmaya sadəcə Amerikanlaşma kimi baxılırsa, onda bu bir növ müstəmləkəçilik və ya imperalizm deməkdir. Bu isə qloballaşmaya qarşı yerli mədəniyyətin etirazı olaraq müqavimət hərəkatlarının aktivləşməsiylə və ya dövlət səviyyəsində patriotik qadağalarla nəticələnir. Bundan əlavə, Çin və Rusiya kimi güclü avtoritar dövlətlər, geniş yayılmış anti-Amerika münasibətlərini səfərbər edərək dövlət vətənpərvərliyindən artıq dərəcədə istifadə etdilər (2, s.356). Ümumiyyətlə, qloballaşmanın təsiri etnik qarşıdurmanın, vətənpərvərliyin və millətçiliyin yayılması ilə açıq şəkildə əlaqələndirilir (2, s.364).

Müasir Avropada mədəni qloballaşmanın yaratdığı qarşıdurmalar - Amerikanın rəhbərlik etdiyi qloballaşma bu gün Avropa ilə Amerika arasındakı ən böyük fərqliliklərdən biridir və qloballaşmaya fərqli münasibətlərini əhatə edir (1, s.233). Avropalıların və Amerikalıların dünyaya ortaq bir baxış tərzini olduğu iddia etmək də düzgün deyil. Robert Kaganın Amerikalılar Marsdan, Avropalıları Veneradan-dır məşhur ifadəsi də buna misaldır. Məsələn, ABŞ-ın İraqdakı müharibəsi ilə bağlı tənqidi Avropanın bəzi ölkələrinin ona dəstək verməməsi də bunu təsdiqləyir (1, s. 241).

Həqiqətənmi ABŞ və Avropa arasında dəyər fərqləri həddədən çoxdur? Avropa-Amerika dəyər fərqləri, qloballaşma termini altında qarşısızalmaz homogenləşmə proseslərinin mövcudluğunu artırıdığca daha çox ortaya çıxa bilər. Bəziləri fərqli mədəni dəyərlərə məruz qalmağın, mədəni fərqlilikləri zəiflətmək əvəzinə gücləndirərək, özünün mədəni kimliyini daha çox qorumağa sövq edəcəyini iddia edirlər. Avropa ilə Amerika arasındakı zahirən təməl fərqliliklərin artan dərki bu cür bir proses ola bilər. Bu halda Avropa və Amerika dəyərləri arasındakı fikir ayrılığı müşahidə edilə bilər. Lakin, dəqiq bir nəticə çıxartmadan öncə empirik tədqiqatlar ortaya qoyulmalıdır (1, s.242).

Avropa daxilində bir çox ölkədə həddindən artıq sağçıların dirçəlişində, son zamanlarda artan etnik qarşıdurmada və irqi şiddətin artan səviyyəsində qloballaşma ilə bağlı münaqişələr görülə bilər. Bəzi Avropa dövlətlərində qloballaşmanın yüksək miqrasiya səviyyələri və Amerika mədəni imperalizmi kimi aspektlərin yerli mədəniyyətləri və milli həyat tərzini aşındırdığı narahatlıqlarında da əks olunur (5, s.35). Məsələn, Almaniyadakı Cümhuriyyət Partiyası və Fransadakı Milli Cəbhə, mədəni separatizmi və insanların öz ölkələri daxilində öz milli kimliklərinə və mədəniyyətlərinə sahib çıxması üçün immiqrasiyanı məhdudlaşdırmalı olduqlarını vurğuladılar. Hətta, bəziləri isə Amerikanlaşma anlayışına qarşı çıxır və bunun qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər görülməli olduğunu deyirlər. ABŞ-ın mədəni hegemonluğu ilə əlaqədar Avropada ifadə edilən narahatlıqlar çox vaxt mədəni imperalizm baxımından ifadə edilir (5, s.42).

Əlavə olaraq, Amerika ideallarına əsaslanan yeni mədəni normaların qəbul edilməsi istehlakçılığın Avropa şəhərlərində hakim olmasına açıq şəkildə imkan verdi. Daha böyük şəhərlərin mədəniyyətin homogenləşməsinə görmə ehtimalı daha çox olduğu aydın olsa da, Cənubi Avropadakı ənənəvi şəhərlərdə belə, qarışıq mədəniyyətin bir çox elementi var idi. Homogen bir mədəniyyətin ən problemlı nəticəsi ənənəvi mədəni dəyərlərin, o cümlədən dilin itkisidir. Disney, Hannah Montana və ya Amerika mədəniyyətindəki digər məşhur ikonaların reklamlarını görmədən Afina, Olympia və ya Roma küçələrində gəzmək çətinidir. İnsanlar daha gənc bir yaşda hədəf alındıqda, qlobal mədəniyyətin homogenləşməsinə etiraz etmə ehtimalını azaldır, buna görə də əsrlər boyu mövcud olan ənənələri və dəyərləri məhv edirlər (9, s.47).

Qərbi Avropa, demək olar ki, Şərqi Avropadan daha çox qloballaşma prosesləri ilə birbaşa əlaqəli olmuşdur. Bu, Qərbi Avropanın müstəmləkəçilik irsi, eləcə də iyirminci əsrdə ABŞ və Yaponiya kimi ölkələrlə əlaqələri, həmçinin sosial və iqtisadi inkişaf dərəcəsi daxil olmaqla tarixinin nəticəsidir. Nəticə etibarilə, Qərbi Avropa xalqlarının çoxu qloballaşma aspektləri ilə bağlı mütəmadi təcrübələrə sahibdirlər. Eynilə, Şərqi Avropa bölgəsindəki iqtisadiyyatın beynəlxalq

iqtisadiyyatla əlaqələri Qərbi Avropadakı həmkarlarından daha azdır. Şərqi Avropa ölkələri indi qlobal rəqabət qabiliyyətinin tələbləri ilə qarşılaşarkən və bir çoxu iqtisadiyyatlarını buna uyğun şəkildə yenidən qurur, çünki Qərbi Avropa ölkələri ilə eyni prosesləri keçməyiblər (5, s.52).

Xüsusi olaraq hazırlanmış Aİ-nin mədəniyyət mübadiləsinə yönəlmiş siyasətini çıxmaq şərti ilə qonşu regionlar, qruplar və millətlər üçün hazırlanmış davamlı və sistemik mədəniyyətlərərsə mübadilə təşviqləri azdır. Aİ çərçivəsindən kənarında, mədəniyyətlərərsə dialoq son dərəcə çətin olaraq qalır (2, s.356). Lakin, Avropanın millətçilik müharibələri, etnik gərginlik və irqçilik tarixini nəzərə alsaq, kosmopolitlərin əhəmiyyətsiz bir azlıq qrupu olduğu düşünülür. Bununla birlikdə, kosmopolitizmin daha geniş yayılacağına və qloballaşmanın aspektlərinin bu prosesə kömək edə biləcəyinə inanmaq üçün də əsaslar var (5, s.61).

İslam dünyasında mədəni qloballaşmanın yaratdığı münaqişələr - XIX əsrin əvvəllərində müsəlmanlar Avropanın hakim olduğu bir dünyada yaşamaqla razı idilər. İslam siyasətdən ayrı idi. Bunun əksinə olaraq, müasir Müsəlman və Ərəb dirçəlişi, dini siyasətə qaytarır və yalnız Qərb hegemonluğunu hədəf almır, eyni zamanda “mədəni qloballaşma” adlanan anlayışa da qarşı çıxır. Mədəni İslamlaşma Qərbdən kənarlaşdırma yolu ilə təmizlənməyi hədəfləyir (1, s.221). Dinin siyasiləşdirilməsi, siyasətin dinə çevrilməsi və münaqişənin mədəniləşdirilməsi nəticəsində yaranan kimli siyasəti gərginliyin əsas mənbəyinə çevrilir. Bu mədəni münasibətlər sadəcə iqtisadi quruluşların əkslikləri deyil, öz mahiyyət etibarilə dini bir təhlükə kimi dərk etməkdən qaynaqlanır (1, s.222).

Qloballaşmanın insanları bir araya gətirməsi tez-tez söylənsə də, dəlillər insanları və icmaları getdikcə daha da kiçik qruplara və ya alt hissələrə bölə biləcəyini göstərir. Çünki əslində qloballaşma insanların öz əcdadlarını qəbul etmək əvəzinə öz kimliklərini formalaşdırmaq azadlığını artırır. Bu səbəbdən həqiqətən azad edici bir fenomendir. Lakin, bu məsələ bəzi kimlik böhranlarına səbəb olur. Məsələn, Yaxın Şərq bunu özünə təhdid kimi görür (3, s.24-26). Ərəb və müsəlman sosial dəyərlərinə qarşı Amerika populyar mədəniyyətinin ixracı yolu ilə qəbul edilən təhlükə, ümumi ərəb əhalisini öz cəmiyyətlərinə Qərbin daha da nüfuz etməsindən qorxmalarına səbəb oldu. Sadə bir geosiyasi baxış budur ki, qloballaşma, İslam dəyərlərini pozmağa və İslamın mərkəzi birliyini məhv etməyə yönələn bir “şeytan sivilizasiyasının” işğalından başqa bir şey deyil (3, s.29).

Qloballaşma İslamın müasirliyi ilə bağlı mənfi vəziyyətini daha da qabartdı. Tək, monolit bir İslam olmasa da, dünyadakı minlərlə İslamla əlaqəli olan yerli mədəniyyətlərin varlığı danılmazdır, lakin bunlar daima axın içərisindədir və daxili müxtəliflik ilə xarakterizə olunur. İslami kimlik siyasəti bu cür fərqli etnosları homogenləşdirdi. İndi inşa edilən kollektiv İslami inanclar cihad və səlib yürüşü tarixi ətrafında dönərək İslam kimliyini qurban bir kimlik kimi göstərməyə yönəlir (1, s.228). Qloballaşma Orta Şərqdə yeganə əsas hərəkətverici deyil və bölgədə ortaya çıxan tendensiyaların, eləcə də böyük dəyişikliklərin lazımınca başa düşülməsi üçün geopolitik kontekstdən dəyərləndirmək lazımdır (3, s.1). Bənzərsiz və tarixən fərqli bir mədəniyyətə sahib olan müsəlman Yaxın Şərqində, bir çox digər bölgələrlə müqayisədə, qloballaşmanın nüfuz etməsi, problemin daha çox dövlət səviyyəsində dərinlən hiss edilməsi deməkdir (3, s.3).

İslamla Qərb arasındakı gərginlik, həqiqətən, bir struktur qarşıdurmasının mədəniləşdirilməsidir və ya mədəniyyət özü ziddiyyətin təməlidir? Cavab budur ki, qarşılıqlı təsir mövcuddur. Bu qarşılıqlı təsir qismən mövcud müsəlmanların mədəni müdafiə münasibətlərinin əsasında olan məhdudiyətlərdən, eyni zamanda yaradılmış fərqli mədəni baxış tərzindən asılıdır (məsələn, cihad və şəriət) bunun bir hissəsidir. Müsəlman sivilizasiyası içərisində plüralizmin qəbulu inkişaf etdirilməlidir, lakin bunun üçün müsəlmanlara mədəni-dini islahatlar aparmaq lazımdır (1, s. 228-229).

Bəzi tənqidçilər bildirirlər ki, ərəblərin azad olmaq istəmədiklərini fərz etmək irqçilikdir, lakin ABŞ-ın da bölgədəki təcavüzkar hərbi ekspedisiyalarına haqq qazandırmaq olmaz. Yaxın Şərqdə olanlar da, dünyanın digər bölgələrindəki insanlar kimi azadlıq istəyirlər, ancaq bu insanların öz tarixləri var və bu səbəbdən azadlığa qovuşmaq üçün öz metodikaları var. Çox uzun müddətdir ki, “gender bərabərliyi” və ya “demokratiya” kimi dəyərlər isə sırf Qərb dəyərləridir deyə bəzən qərəzli şəkildə rədd edilir. Bu münasibət, Qərbin “ərəb” icadı olduğu üçün Orta əsrlərdə cəbrdən imtina

etməsinə bərabərdir. Əlbəttə, bu cür inamsızlığın tarixi səbəbləri var (4). XVIII əsrdən bəri, Qərb ölkələrində müasirlik inkişaf etdikcə, iki müasir rəqabət üslubu ortaya çıxdı. Biri fərdiyyətçiliyi və demokratik xalqın iştirakını vurğulayarkən, digəri icma kimliyinin (millətçilikdən avtoritar kommunizmə qədər) və mərkəzləşdirilmiş cəmiyyətin vacibliyini vurğuladı (10).

İran inanır ki, xalqlar iqtisadi, siyasi və mədəni quruluşlarını gücləndirərək qloballaşmanı təsirsiz hala gətirməlidir. Ərəb dünyasında da oxşar mənzərədir. Ərəb ziyalıları üçün, əksər hallarda Ərəb/İslam mədəniyyəti ilə bağlı narahatlıqlar üstünlük təşkil edir. Qloballaşma, onlar üçün nəhayət ərəb mədəniyyətinin özəlliklərini (xüsusiyyətlərini) söndürəcəkdir (3, s.29). Bəziləri, Səudiyyə Ərəbistanında rejim dəyişikliyi İslam terrorizmi probleminin son həlli kimi tövsiyə etdilər (3, s.38). Nəticə etibarilə Latın Amerikasına musiqi və qida məhsulları ilə homogenləşməkdən narahat ola bilər, amma İslam Yaxın Şərqi qloballaşma məhsulları və fikirlərinin bütün sahələrini təhlükəli hesab edir. Qərb həyatının boş əxlaqının mənfi təsirini vurğulamaq Yaxın Şərqdə gündəlik məsələdir (3, s.130).

Ədəbiyyat

1. Anheier, Helmut K, and Yudhishtir Raj Isar, eds. "Cultures and Globalization: Conflicts and Tensions (The Cultures and Globalization Series) (v. 1)." Sage, 2007.
2. Conversi, Daniele. "Globalization, ethnic conflict, and nationalism." *Chap 18* (2010): 346-366. citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.456.5405&rep=rep1&type=pdf
3. Ehteshami, Anoushiravan. *Globalization and geopolitics in the Middle East: Old games, new rules.* Routledge, 2007: p 257. <https://b-ok.asia/book/865526/13180b>
4. Eltantawi, Sarah. "The Limitations of a Dialogue of Civilizations." YaleGlobal Online. Yale University, April 4, 2005. <https://yaleglobal.yale.edu/content/limitations-dialogue-civilizations>.
5. Hopper, Paul. *Living with globalization.* Berg, New York, 2006. p 191. <https://b-ok.asia/book/1199723/f9fa57>
6. Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order." Simon & Schuster, New York, 1996. <https://b-ok.asia/book/689348/74ee3d>
7. Lee, Richard. *Globalization, language, and culture.* Infobase Publishing, 2006.
8. Pieterse, Jan Nederveen. *Globalization and culture: Global mélange.* Rowman & Littlefield, United States of America, 2009, p 196. <https://b-ok.asia/book/1235307/0faae9>
9. Turbeville, Michael Austin. "Globalization: Cultural Impacts and Implications into the Twenty-First Century." (2010), p 91. https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1084&context=ehd_theses
10. "The Impossibility of the Clash of Civilizations in a Globalized World." ACMCU, August 10, 2019. <https://acmcu.georgetown.edu/2013/11/04/the-impossibility-of-the-clash-of-civilizations-in-a-globalized-world/>.

Rəyçi: t.e.n. N.Bədəlov

göndərildi 11.12.2020:

qəbul edildi. 25.12.2020